

KUR'ÂN'IN AKTÜEL DEĞERİ ÜZERİNE*

(Hikmet ZEYVELİ)

Giriş

Her beşerî sistem, evrensel olduğunu iddia ettiği birtakım ilke ve prensiplerle yola çıkar ve her sistem, ancak uygulama imkânını elde edince geçerliliğini ispatlamış olur. Uygulama imkânını hiç elde edemeyen sistemlerin geçerliliği de, evrenselliği de tartışılır durumdadır.

Sistemler, yalnızca bir defa uygulama imkânını elde etmekle de evrenselliklerini ispatlamış olamazlar. Ancak değişik zamanlarda/mekânlarda uygulanabilen sistemlerin evrenselliği ileri sürülebilir.

Hers sistemin uygulaması her zaman teorisyenlerine nasip olmamıştır. Birçok ideolojinin teorisi ve pratiği farklı insanlar, farklı toplumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim Marksizm'in ilk uygulaması, teorisinin doğum yeri olan İngiltere'de değil, Rusya'da mümkün olabilmıştır.

İdeolojiler, pratiğe intikal ederken, kaçınılmaz olarak yerel ve özel araçlar kullanmak zorundadırlar. Pratiğin zorladığı özel ve yerel araçlar; toplumdaki topluma, coğrafyadan coğrafyaya değiştiğinden ilke ve prensiplerin dışında kalan bu vasıtaların değişkenliği ve dolayısıyla tarihselliği kabul edilir. Bu itibarla, değişken olan bu araçlar evrensel addedilemeyeceği gibi, evrensellik iddiasındaki sistemler de şartların dayatmasıyla –teori bazında da– değişmek zorunda kalıyorlarsa evrensellik vasfını yitirmiş olurlar.

İslâm, teorisini ve pratiğini beraber getiren –ve yaşatan– yegâne sistemdir. Diğer sistemler gibi, teorisini yazıp bitirdikten sonra uygulama aşamasına geçmiş değildir. Evrensel ilke ve prensipleriyle

* 1. Kur'ân Sempozyumu, Tebliğler-Müzakereler, 1-3 Nisan 1994.

uygulamasını beraber ve iç-içe olup hedeflediği prototip toplumu, 23 senelik bir zaman zarfında oluşturarak gerçekliğini ve geçerliliğini ispatlamıştır.

Bu ‘özel uygulama’ aşamasını da tekeffül eden ve yöneten Kur’ân-ı Kerîm’de evrensel olanın yanısıra pratiğin, yani özel ve tarihsel olanın da yer alması ilk İslâm toplumu için rahmetin tâ kendisi olmuştur. Ancak, sonraki İslâm toplumları için, bu ilk ‘özel uygulama’, rahmet olmakla beraber aynı zamanda imtihan da olmuştur. Bu imtihan; zamanın/mekânın değişimi ile nelerin sabit kalacağı ve nelerin değişebileceğinin tespitinde, diğer bir ifadeyle, evrensel olanla tarihsel olanın ayırdedilmesinde sözkonusu olmuştur.

Mâmâfih, bu problem, Hz. Peygamber sonrası ilk İslâm toplumunda varlığını fazla hissettirmemiştir. Çünkü, “tebliğine me’mur” bir peygamberden uygulamasını gördükleri Kur’ân’ın temel esprisini kavramış güzîde insanlar yönetimde söz sahibi olmuşlardı. Bu dönemin en güzel uygulama örneklerini Hz. Ebubekir’le Hz. Ömer’de buluruz. Kur’ân’ın uygulama sünnetini en iyi kavrayanlardan olmaları cihetiyle onlar, İslâm’ın evrensel dinamizmini yaşatmak için alınacak tedbirlerde tereddüt etmemişlerdir. Onların örnek yönetimleri döneminde alınmış olan karar ve tedbirler, bize, Kur’ân’ın evrensel temel ilkelerini tayinde rehber olacak niteliktedir.

Fakat ne yazık ki Hz. Ebubekir ve Ömer’in dinamik Kur’ân anlayışları, Hicret’in birinci asrının sonuna doğru, giderek yerini tutucu bir zihniyete terk etmeye başlamış, daha sonraları Abbasî Halifesi Mütevekkil’in benimsemesiyle de bu tutucu ve şabloncu zihniyet, artık resmî devlet politikası olarak toplum hayatına girmiştir.

Hız. Peygamber’e karşı, müşriklerce dayatılan ecdâd-perestlik psikozu, bu defa, âdeta dinî bir söylem kazanmıştı. Kur’ân’ın bildirdiği üzere, Hız. Nuh’a ve Hız. Musa’ya atalar geleneğiyle karşı çıkıldığı gibi (28/36, 23/24), son peygamber Hız. Muhammed’e karşı da aynı atalar geleneği dayatılmıştır (43/22, 7/28):

<p>28:36 Musa apaçık âyetlerimizle onlara geldiğinde: “Bu uydurulmuş bir aldatmacadan başka bir şey değil; biz atalarımızdan böyle bir şey duymadık” dediler.</p>	<p>فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّفْتَرَىٰ وَمَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿36﴾.</p>
<p>23:24 O kâfir seçkinler çevresi: “Bu (adam) kendine sizin üstünüzde bir yer sağlamak isteyen, sizin gibi ölümlü bir kişiden başka biri değil ki!” dediler, “Çünkü Allah (bize bir mesaj ulaştırmak) isteseydi, herhalde melekler gönderirdi. Biz atalarımızdan böyle bir şey işitmedik!”</p>	<p>فَقَالَ الْمَلَأَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿24﴾.</p>
<p>43:22 Ama onlar şöyle derler: “Biz atalarımızı (belli) bir yol üzerinde bulduk ve ancak onların izinden giderek doğru yolu buluruz!”</p>	<p>بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ ﴿22﴾.</p>
<p>7:28 Ve onlar ne zaman utanç verici bir iş yapsalar, “Biz atalarımızı da bu işi yapar bulduk; Allah da böyle emretmiş olmalı!” derler. De ki: "Bakın, Allah asla utanç veren işleri emretmez. Siz, hakkında hiçbir şey bilmediğiniz şeyleri mi Allaha yakıştırıyorsunuz?"</p>	<p>وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا فُلَّ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَىٰ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿28﴾.</p>

Bu gelenekçi psikoz, aynı statükoculuğu, bu defa, Hz. Peygamber’in ilk uygulamasını, yani Kur’ân’ın ilk yorumunu bütün teferruatıyla şablonlaştırmak sûretiyle sürdürmeye çalışıyordu.

Önce ‘bid’at’ kavramı geliştirildi. Hemen-hemen her yeniliği kapsayan bir tarif yapılarak¹ en mâsum yenilikler, bile bu kapsam içerisinde mahkûm edildiler. Öyle ki, pazarda ne alacağını unutmamak için küçük parmağına ip bağlayan dindar bir Müslüman, Hz. Peygamber

¹ Muslim, *Sahih*, Kitâbu’l-Cumu’a, Hadis No: 43, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Ebû Dâvûd da aynı rivâyeti vermişlerdir.

zamanında bu âdetin mevcut olduğunu tahkik edinceye kadar parmağını avucunun içinde gizlemek zorunda kalıyordu². Çünkü “*Her yenilik bid‘attır; her bid‘at sapıklıktır ve her sapık cehennemdedir.*” sloganı, Hz. Peygamber’in hadisî olarak tedavüle konmuştu³.

Daha sonraları, bid‘ate karşı geliştirilen ‘sünnet’ kavramı hem statikleştirildi, hem de yarı-vahiy (*gayr-ı metlüv vahiy*) karakterine büründürülerek dogmalaştırıldı. Kur’ân hükümlerinde *illet* ve *gâiyyet* aranması, âdeta Allâh’ın şanına *naķise* addedildi. Kelâmdaki meşhur “*Husn ve ķubķ; emir ve nehyin mûcibi midir, yoksa medlûlü mûdür?*” tartışması gündeme girmişti. Bu, Őu demekti: Allâh’ın emrettiği veya yasakladığı fiillerde ya da haram kıldığı eşyada *illet* (emre veya yasağa esas olacak gerekçe/sebep) aranmalı mı, yoksa aranmamalı mı?” Bu soruya, “Hayır, aranmamalıdır” diye cevap veren EŐ‘arî ekolü, helâl ve haramda ve genel olarak teŐrîde, *illet* ve *gâiyyet*in mûcib sebep olamayacağını ileri sürüyor ve nassın bulunmadığı ahvalde *kıyas* ve *istinbat* yoluyla hüküm koymanın yolunu kesiyordu.

Giderek yaygınlaşan bu zihniyet Kur’ân’ın dinamizmini yok edince, taklide razı olmak ve ihtilafı konularda *sevâd-ı a‘zam*’a (büyük çoğunluğa) ya da cumhûr’a uymak, “bid‘atlerden kaçınmak ve Sünnet’e temessük etmek (yapışmak)” yegâne yol addedildi.

Tarihî seyrinin detaylı verilmesi bu çalışmamızın sınırlarını zorlayacak olan bütün bu zaafların kurumlaşması ve bazı yönetim politikalarıyla destek görmesi sonucu, bu ahval, birtakım –kaideyi bozmayan– istisnalarla, mîlâdî XX. yüzyılın başlarına kadar sürüp gelmiştir. Asırların birikimiyle sürüp gelen bu zaaflar, İslâm-dışı ideolojilerin ve özellikle Batı’daki siyasal, kültürel ve teknolojik gelişmelerin dayatmasıyla birleşince, içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında, İslâm’ı temsil eden son siyasî otorite de dağılıp

² Muhammed Talbî, *Bid‘adler*, (Çev. Dr. Mehmed ŐimŐek) A.Ü. *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXIII, s.445-460.

³ En kapsamlı haliyle bu anlamdaki rivâyeti Nesâî’nin *Sunen*’inde buluyoruz (K:19 *Salâtu’l-İdeyn*; B:22 *Keyfe’l-Hutbe*), C.3, s.188-189.

parçalanmış; yerini, birtakım küçük siyasi yönetimlere bırakmıştır. Bu yönetimler, özellikle galipleri konumundaki Batı karşısında mağlup milletler psikolojisi ile İslâmî kimliklerini süratle yitirmeye başlamış; Batı'nın geliştirdiği siyasî ve kültürel değerler karşısında, ya laik bir siyasî çözümü benimsemiş, yani dini, sadece 'kişisel inançlar' seviyesine indirgeyerek İslâm'ın toplumsal yönü ve fonksiyonunu reddetmiş; ya da zahiren İslâm'ın siyasi otoritesini kabul etmiş görünmekle beraber, yine galiplerin dayattığı değerlerle varlıklarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bütün bunların tevliid ettiği kimlik krizi, artık parça parça olmuş –sözümona– İslâm âleminin, galipleri tarafından sömürü odağı haline gelmelerine sebep olmuştur.

İslâmî siyasi otoritenin parçalanmasından günümüze gelinceye kadar geçen bir yüzyıla yakın zaman zarfında, İslâm-dışı resmi-siyasi otoritelere rağmen, başlangıcında olduğu gibi, İslâm'ın toplumların hayatına hükmetmesi için, ne yapmak gerektiğini araştıran samimi Müslümanları temsil eden düşünürlerin zihinlerini en çok işgal eden soru şuydu: 'Nerede hata yapılmıştı ki bu duruma düşülmüştü?' Konulan ilk müşterek teşhis ise, İslâmın ilk ve en sağlam kaynağı Kur'ân'dan uzaklaşmış olması vakıasıydı.

Fakat bu beylik teşhisle yola çıkanlar, çözümlerde birbirinden ayrılıyorlardı. Bunun belli başlı sebeplerinden biri ve en önemlisi, Kur'ân'ın temsil ettiği İslâm'ın kapsamını belirlemedeki ihtilaflardı. İslâm, sadece Kur'ân'dan mı ibaret idi? İslâm'ın, Kur'ân'dan ibaret olduğu kabul edilmesi halinde, onun referans olarak gösterdiği Hz. Peygamber örneği de bizi bağlar mıydı? Bu kaynak veya kaynaklardan bize gelen hükümlerin evrenselliği veya tarihselliği tartışılabilir miydi?

Genel olarak İslâm'ın, özele indirgersek Kur'ân'ın aktüalize edilmesinin problemleri diye özetlenebilecek bu konuda, günümüze kadar gelen temayüller şöyle sıralanabilir:

1) İfrat Görüş Sahipleri

* Kur'ân'da, inanç esasları dışında hiçbir evrensel sabite kabul etmeyip ahkâm'ın hepsinin değişebileceğine inananlar. Bu görüşü savunanlardan biri olan Celal Nuri İleri, şöyle der: “Dünyada her kaide-i hükmiyye değişir. Bunun bir istisnası vardır. O da لَا يُنْكَرُ تَغْيِيرُ الْأَحْكَامِ بِتَغْيِيرِ الْأَزْمَانِ: ‘Zamanın tağayyürü ile ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz’ hükmüdür⁴.”

* Bu alanda en ileri giden biri olarak gördüğümüz Mısır'lı çağdaş âlim Hasan Hanefî ise, bu değişme gereğini Kur'ân'ın inanç esaslarına da teşmil eder⁵.

* Laik yönetimleri benimsedikleri ve İslâm adına endişeleri olmadığı halde, resmi ideolojileri ve statükoları İslâm adına meşrulaştırmaya çalışanları da bu guruba dâhil etmek gerekir.

2) Tefrit Görüş Sahipleri

Klasik taklidî temayülleri aynen sürdürenler: Bunlara göre:

İslâm'ın ilk döneminin (*Asr-ı Saadet*) bütün uygulama ve değer ölçüleri evrensel niteliğinde olup tarihsel olanı yoktur. Hz. Ömer'in tassarrufları da bize, nass'lar üzerinde ictihad etme konusunda delil olamazlar. “*Mevrid-i nass'ta ictihada masağ yoktur*” kuralı en kapsamlı bir şekilde geçerlidir. Bid'atlardan sakınmak, Sünnet'e sarılmak şiar edinilmelidir.

Bu katı şablonculuğun ya da taklitçiliğin bir tezahürü olarak, günümüzde, mesela, ‘zil sesleri’nin (saat, telefon veya kapı zillerinin)

⁴ *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, sayı 1 (Temmuz 1986) “*İslâmın Aktüel Değeri Üzerine*”, Prof. Dr. M. Said Hatiboğlu, s. 12 (Celal Nuri'nin *İctihad Mecmuası*, sayı 67'de yayınlanan makalesinden naklen.)

⁵ Hasan Hanefî, *Teoloji mi Antropoloji mi?* (Çev. Dr. Sait Yazıcıoğlu), *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXIII, s. 505-531; Ayrıca, İlahiyatçı Dr. İlhami Güler'in, Hasan Hanefî ile yaptığı ve Türkçe'ye çevirdiği “*Hasan Hanefî ile 'Tecdid' Projesi Üzerine Bir Söyleşi*”; keza aynı yazarın, yine İlhami Güler tarafından Türkçeleştirilen “*Dinî Değişme ve Kültürel Tahakküm*” isimli makalesi için bkz. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 6, sayı: 3, s. 149-56 ve 157-64.

caiz olup olmadığı hala tartışılabilir⁶.

3) Mûtediller

Bunlar, Kur'ân'ın âdete ve örfe bina edilen ahkâm ve muâmelâta dair bütün hükümlerinin, özellikle zaman ve coğrafya farkları sözkonusu ise değişebileceğini, çünkü bu konulardaki Kur'ân âyetlerinin bir kısmının tarihsel veya yerel özellikte olduklarını kabul etmişlerdir. Bunlar da “*zamanın tağayyürü ile ahkâm tağayyür eder*” prensibini kabul ederler, ancak bu kuralın, illeti değişmiş olan ahkâm için sözkonusu olacağı görüşündedirler. Aralarında bazı düşünce farklılıklarına rağmen, eski âlimlerden et-Tûfî, çağdaşlardan Mehmed Akif Ersoy, Hüseyin Kâzım Kadri ve Fazlurrahman bu gruba örnek verilebilir.

Bize gelince, bu hassas konuda tercihimizi belirtmeden önce, üç konuda mülâhazalarımızı serdetmek isteriz.

a) Risaletin Son Bulmasının Anlamı

Kur'ân-ı Kerîm, hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde, Âlemlerin Rabbinden bir inzaldır⁷. İnsanları hidayet etmek için nazil olmuştur (2/185)⁸.

Onları ‘*en kavîm* (en sağlam)’ bir yola kılavuzlamaktadır (17/9)⁹.

Yaratıcı, beşere lütfettiği bu hidayetini, gene beşer olan Resûller (Peygamberler) vasıtasıyla gerçekleştirmeyi sünnet (teamül) edinmiştir. Bu hidayetinin sebep ve gayesini ise şöyle beyan buyurmuştur:

İnsanlar tek bir ümmetti. Sonra ihtilafa düştüler. Allâh peygamberleri müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi; insanların ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında hüküm

⁶ *Nebevî Sünnet*, Muhammed Gazzâlî.

⁷ (2\32) تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَأَرْسِلَ فِيهِ مَنْ رِبِّ الْعَالَمِينَ Krş. 20/4, 26/92, 36/5, 39/1, 40/2, 41/2,42; 45/2, 46/2, 56/80, 69/43, 76/23.

⁸ ... هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ ...

⁹ ... إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ ...

vermek için onlarla birlikte Kitab'ı indirdi... (2/213, 10/19)¹⁰

Bu Kitab'da, insanların hidayeti için, gerekli her şeyi zikretti.(12/111, 16/89)¹¹. Dolayısıyla bu anlamda mufassal olan Kitab'ın hidayetine teslim olmaktan başka insanın bir seçeneği yoktur (6/114)¹².

Bu itibarla Kur'ân, Yaratıcı'nın insanlara bahsettiği son prospektüs, son mesajdır. O mesajı insanlara iletme şerefine nail olan Hz. Muhammed de son 'nebi/son peygamber' olmuştur.

Tarihin her döneminde birçok topluma peygamber gönderilmişken, neden Hz. Muhammed'le bu olgu sona erdirilmiştir?

Peygamberliğin sona erdiği gerçeği, bazılarının sandığı gibi, Son Peygamber'le kıyametin birbirlerine çok yakın oluşuna mı delalet eder, yoksa başka bir şekilde izahı var mıdır?

'İnsan' olarak yaratılan canlı türünün, yaratılışından itibaren bir gelişim süreci içerisinde olduğu konusunda, aklî-tecrübî bazı bulgulara sahip bulunmaktayız. Acaba ilâhî mesajda bu konuda bazı ipuçları elde etmek mümkün müdür? Aşağıdaki âyetler, anılan gelişimin naklî ipuçları olarak ileri sürülmüşlerdir:

7:11 Sizi yarattık, <u>sonra</u> size şekil verdik, <u>sonra</u> meleklerle, “Âdem'e secde edin” dedik; İblis'ten başka hepsi secde etti...	وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ (...) (11)
---	---

Bu âyette; önce yaratılış, sonra şekilleniş, daha sonra da Âdem'e secde emri sırasına ve yaratılan objeden 'sizi', ve 'size' diye çoğul zamirle söz edildiğine dikkat edilmelidir. Yani, yaratılan varlık tekil değil, çoğuldur; gelişimini tamamladıktan sonra 'âdem' olmuştur ve işte bu merhalede, meleklerle, 'âdem'e secde etmeleri emredilmiştir.

¹⁰ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفوا فيه وَمَا اختلفت فيه ...

¹¹ ... وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ ... وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ بَيِّنَاتٍ لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ ... يُؤْمِنُونَ ...

¹² أَفَعَيَّرَ اللَّهُ ابْتِغَىٰ حَكْمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا ...

Bu konuda Muhammed İkbâl şu görüştedir: “*Kur’an’da Âdemin hikâyesi bütün insanlığın hikâyesidir*”¹³.”

İsmail Cerrahoğlu da aynı konuda şunları söyler: “*Kur’ân-ı Kerîm’de çeşitli sûrelerde zikredilen Âdem, genellikle insanı temsil eder. Daha doğrusu Hz. Âdem’in hikâyesi, her insanın hikâyesi demektir*”¹⁴.”

Süleyman Ateş’in bu âyete düştüğü not ise: “*Âyet, (...) Âdemin birden bire değil, bir tekâmül neticesinde yaratılmış olduğunu bildirmektedir*” şeklindedir. (Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meali, ilgili âyet.)

وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا.

Ve Allâh, sizi yerden bir bitki olarak bitirdi (71/17).

Bu âyet için de Süleyman Ateş mealinde şöyle bir not düşülmüştür:

...İnsanın menşesine çeşitli yerlerde işaret eden Kur’ân, bu yaratmanın bir tekâmüle tabi kılındığını gösterir. Ancak insan herhangi bir hayvandan değil, kendi kökünden tekâmül ettirilmiştir. Bu tekâmülün nasıl olduğunu ancak Allâh bilir.

... هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ...

Gerek arzdan (yerden) inşa ettiği, gerek analarınızın rahimlerinde ceninler halindeyken sizi(n durumunuzu) en iyi bilen O’dur (53/32).

Burada sanki, insanın yeryüzündeki yaratılışıyla, ana rahmindeki oluşumu, tekâmülü arasındaki benzerliğe îma vardır.

هَلْ آتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا.

İnsanın üzerinden, henüz anılmaya değer bir şey olmadan (önce) uzun bir süre geçmedi mi! (76/1)

Bu âyetten de, klasik müfessirlerin ifade ettikleri, insanın ana rahmindeki gelişiminin yanısıra, tür olarak varoluşundan sonraki

¹³ *İslamda Dinî Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, Muhammed İkbâl, (Çev. Sofi Huri), İstanbul, 1964, s. 100.

¹⁴ A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XX, “*Kur’ân’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*”, Doç. Dr. İsmail Cerrahoğlu, s. 88.

gelişmesi de kastedilmiş olabilir.

İnsan türünün gelişmesinin, ana rahmindeki bireyinin gelişmesine benzerliği noktasından yola çıkarsak; insan türünün, tarih boyunca ve toplum bazında, müşahede edemediğimiz gelişmesini, insan bireyinin müşahede edegeldiğimiz gelişmesiyle sembolize edebiliriz. Yani, insan bireyinin ana rahmine düşmesinden doğmasına, büyüüp rühdüne erişmesine, tefekkürünün gelişip kıvamına ulaşmasına ve yaşlandıkça gerilemesine, sonunda ölüp yok olmasına kadar bu teşbihi (kıyası) sürdürebiliriz. Bu durumda insanlığın da bir ceninlik, bir sebâvet, bir ergenlik, bir yaşlılık döneminin olabileceğini kabul edebiliriz.

İnsan bireyinin, rühdünü ispatlayıncaya kadar ebeveyninin vesayetine muhtaç olması ve ancak rühdünü ispatladıktan sonra vesayetten kurtulabilmesi olgusunu, toplum bazında insan türüne uygularsak; insanlığın da rühdünü ispatlayıncaya kadar ‘peygamberlerin vesayetinde’ yaşayageldiğini, ancak rühdünü ispatladıktan sonradır ki peygamberliğin son bulduğunu ve dolayısıyla vesayetten muaf tutulduğunu söyleyebiliriz.

O halde peygamberliğin son bulması, insanlığın rühdüne ermiş olduğunu simgeler. Bu da akli melekelerin gelişmesi sonucu elde edilen entellektüel bağımsızlık ortamıdır.

Ancak risaletin (peygamberliğin) son bulması, toplumun gelişmesinin son bulması demek değildir. Tıpkı rühdünü ispatlayarak vesayetten kurtulan insan bireyi gibi hayatının baharını idrak etmiştir ve tarih boyunca –yine insan bireyine benzer şekilde– kabiliyetlerinin gelişimi devam etmektedir.

İşte böyle bir yorumla biz, hem şeriatlar-arası farklılıkların izahını, hem de son şeriatın doğru yorumlanmasının imkânını elde edebiliriz.

Peygamberler vasıtasıyla insanlara gönderilen mesajların, aynı ilâhî kaynaktan gelmeleri itibarıyla, temel düstûr ve inançlarda aynîlik gösterdikleri aklen kabul edilmiş ve tarihen doğrulanmıştır. Fakat

bunun yanısıra, yukarıdaki mülâhazalarla, toplumların geliştirmekte olduğunu düşünürsek, bu gelişmeye paralel ve uygun olarak, mesajların muhtevalarında bazı farklılıkların olması kaçınılmaz olur.

Kur'ân, bu konuda şöyle buyurur:

... لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِنَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ

...

... Her biriniz için bir yol (şariat) ve bir yöntem belirledik; Allâh dileseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir... (5/48)

وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ

... Allâh'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir âyet getiremez. Her sûre için bir kitap vardır. (13/38)

İlâhî mesajlarla bir topluma öngörülen hukuk ve muamelat esaslarının daha sonraki bir toplumda değiştirilmesinin hikmeti, toplumların gelişme süreçlerine paralel olarak hükümlerin de yenilenmesi, fikhî bir ifadeyle, bir önceki şariatın, bir sonraki şariatla *neshedilmesi* vakıasıdır.

Şariatlar-arası 'nesh'e kâil olan İslâm fukahası, aynı şariat içerisinde de neshi kabul etmiş ve 'nâsîh ve mensûh'a, fikhın en önemli konularından biri olarak yer vermişlerdir. Bir çelişkiyi ifade ettiğine inanan bazı ilim adamları, Kur'ân'ı böyle bir zaaftan berî görerek neshi reddederken, diğer bazı ilim adamları, bu vakıanın, bir çelişkiden ziyâde, toplumun gelişimine uygun olarak hükümlerin tadrîci değişimi olduğunu ileri sürmüşler ve Kur'ân'da mensûh âyetleri tesbit ve tayine çalışmışlardır. Mensûh âyet adedinin tespitinde çok mübalağalı rakamlar ileri sürüldüğü gibi, onların sayısını birkaç âyete hasredenler de olmuştur.

İlâhî bir hidayete çelişki izafe etmenin, onun ilâhî olmadığını ileri sürmekle eş-anamlı olacağını bizzat Kur'ân ifade ettiğine göre (4/82)¹⁵, neshi, 'ahvâl ve şerâite göre hükümlerin tadrîci olarak inzâli'

¹⁵ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

şeklinde anlamak daha sağlıklı bir anlayış olmalıdır.

b) İlâhî Hidayetin Kapsamı

Allâh, insanı fitraten, akıl ve duyular gibi bazı kabiliyetlerle donatmış ve hayatta, yolunu seçip tercih ederken bu kabiliyetlerini mutlaka faal tutmasını ondan istemiştir:

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

Bilmediğin şeyin ardına düşüp gitme; doğrusu kulak, göz ve kalb, bunların hepsi ondan sorumludur (17/36).

İnsanın nefsinde ve çevresindeki tabiatta âyetler yaratan Allâh, o fitrî kabiliyetlere tabî doneler (veriler) sunmuştur. Sahip olduğu kabiliyetleri seferber edip tabiattaki/tabiatındaki sözsüz âyetleri (41/53)¹⁶ done olarak alan insanoğlu, bir yere kadar varlığının manasını kavramak ve قَالُوا بَلَىٰ ‘*kâlû- belâ*’ temsiliyle ifade olunduğu üzere Rabbini ‘bir’leyerek O’nu itiraf etmek sorumluluğundadır (7/172-73)¹⁷. Bununla beraber, insan, bütün zaafalarını bertaraf edememiş; Allâh’ın özel hidayetinden müstağni kalamamıştır. İnsanoğlunun, doğrudan-hidayete en çok muhtaç bulunduğu sahaları tespitte çalışırken, yeryüzündeki mücadelesi boyunca, üç tür varlıkla olan münasebetlerini doğru oluşturmak için çabalayıp durmuş olduğunu görürüz:

1. *Mâ-dûn*’u (alt-varlık) olan kendi dışındaki varlıklarla (tabiatla),
2. *Mâ-fevk*’ı (üst-varlık) olan Yaratıcısıyla,
3. *Hem-cins*’i olan insanlarla ve dolayısıyla kendisiyle.

İnsanoğlu; mâ-dûnu olan varlıklar, yani kendi cinsi dışında kalan hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar üzerinde, fitraten yeterli kabiliyetlerle donatılmış olduğundan, ilâhî “doğrudan-hidayet”in (sözlü âyetlerin/vahyin) konusu, bu sahadaki ilişkileri tanzim etmek

¹⁶ سُنُّرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ

¹⁷ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (172) أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (173)

olmamıştır. İnsanın, yaratılıştaki sahip bulunduğu kabiliyetleriyle bu varlıklara yönelmesi için Kur’ân sadece bazı sevkler, *impuls*’lar vermiştir¹⁸.

Bu alanda Kur’ân’dan elde edilebilecek olanlar, sadece, ilk muhatap toplumu etkileyebilecek edebî ve diyagramatik tasvirlerdir. Bu tasvirlerden hareketle, günümüzde Bucaillizm diye adlandırılan, “Kur’ân âyetlerini, ilmin ya da teknolojinin ulaşmış bulunduğu sonuçlarla intibak ettirme” gayretkeşliğine düşmemek gerekir. Bu yolda ileri sürülmüş bulunan iddialarının çoğunun, Kur’ân diline ve üslûbuna vukufsuzluğun bir sonucu olduğunu kanıtlamak pek zor olmadığı gibi, bu teşebbüslerin, Kur’ân’ın hidayet hedefini saptırmaktan başka bir işe yaramadığı da görülmektedir.

Örnek verirsek, bir döneme kadar bazı tefsir kitaplarında, Kur’ân âyetleri delil getirilerek dünyanın ‘*sath*’ (düz)¹⁹ ya da ‘*sakin*’ (hareketsiz)²⁰ olduğu iddia edilmiştir. Günümüzde ise, yine Kur’ân âyetlerine dayanılarak dünyanın ‘*küre*’ veya ‘*elipsoid*’ şeklinde olduğu ya da ‘*dönmekte*’ olduğu ispata çalışılmaktadır²¹. Oysa ilâhî hidayet hedefi ne onu, ne de diğerini ifade etmektir. Kur’ân için, insana yakın olan, hayatındaki gerçekler önemlidir.

“Dünyanın yuvarlak olduğu” şeklindeki inancın, insanın mutluluğu ve erdemi ile doğrudan ilgili olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

¹⁸ Birçokları meyanında 3/190; 29/20; 38/2.

¹⁹ Mesela, bkz. *Celâleyn Tefsiri*, {20\88} *وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ* : Ve yeryüzüne [bakmazlar mı] nasıl düzeltilmiş?’ âyetinin tefsirinde şunları okuyoruz:

وقوله: {سُطِحَتْ} ظاهر في أن الأرض سطح وعليه علماء الشرع، لا كرة، كما قاله أهل الهيئة، وإن لم ينقص ركنًا من أركان الشرع.

“Âyetteki ‘*düzleştirilmiş*’ sözü, dünyanın, astronomi âlimlerinin inandıkları gibi ‘*küre*’ şeklinde değil, düz olduğunun delilidir. Her ne kadar, bu inanç (küresel olduğu inancı) dinin esaslarından birini nakzetmese de.”

²⁰ *Mefâtihu’l-Gayb*, Fahrüddîn er-Râzî, Tahran, tsz. c. 2, s. 102-103 (Râzî, burada, aklî (!) delillerle de dünyanın hareketsiz olduğunu ispatlayamaya çalışır).

²¹ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, c. 3, s. 1143; Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî*; her iki mealde de 79/30 ayeti... Ve bkz. Dr. Celal Kırca, *Kur’an-ı Kerim’de Fen Bilimleri*, İstanbul, 1984, s. 72-78

Mahşer gününde, “dünyanın düz olduğu ya da yuvarlak olduğu” yolundaki inancından dolayı insanların sorguya çekileceğine dair aklî veya naklî bir delil de yoktur. Çünkü orada geçerli değerler, Allâh’a olan şirksiz imanımız ve salih amellerimizdir.

‘Aktüel’ olanın önemini, Alexis Carrel *İnsanlar Uyanın* isimli eserinde şöyle ifade eder: “İnsan için, bir ağacın gerçekliği, beş kilometre yukarısından bir helikopterle çekilen kuşbakışı fotoğrafındaki gerçeklik değildir. Gölgesinde istirahat ettiğimiz, yapraklarının hışırtısını zevkle dinlediğimiz ağaç önemlidir bizce.”

Kur’ân’ın sadece aktüel yönüne önem verdiği, ve işin ilmî yönünü – din haline getirmeksizin– insanların kabiliyetine ve tecessüsüne tevdi ettiği, bu maddi âlemle ilgili bazı edebî tasvirlerin din/akide telakki edilmesinin müncer olduğu vahim bir anlayışa –günümüzden– bir örnek verelim:

Suûdi Arabistan’lı meşhur Şeyh, ‘Abdu’l-‘Azîz b. Bâz, birinci basımı 1975 yılında Medine’de resmi makamlarca yapılan bir risalesinde²², “güneşin yerinde durduğunu ve dünyanın onun etrafında hareket etmekte olduğunu” iddia edenleri, bakınız, ortaçağ kilisesinin engizisyoncu zihniyetiyle nasıl mahkûm etmektedir.²³

... وَكُلُّ مَنْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ فَقَدْ قَالَ كُفْرًا وَضَلَالًا، لَأَنَّهُ تَكْذِيبٌ لِلَّهِ وَتَكْذِيبٌ لِلْقُرْآنِ وَتَكْذِيبٌ لِلرَّسُولِ (ص)؛ (...) فَهُوَ كَافِرٌ ضَالٌّ مُضِلٌّ، يُسَنِّتَابُ، فَإِنْ تَابَ وَإِلَّا قُتِلَ كَافِرًا مَرْتَدًّا، وَيَكُونُ مَالَهُ فَيْئًا لِبَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ. (...) وَلَوْ كَانَتْ الْأَرْضُ تَدْوُرُ كَمَا يَزْعُمُونَ لَكَانَتْ الْبِلَادُ وَالْجِبَالُ وَالْأَشْجَارُ وَالْأَنْهَارُ وَالْبِحَارُ لَا قَرَارَ لَهَا. وَلَشَاهَدَ النَّاسُ الْبِلَادَانَ الْمَغْرِبِيَّةَ فِي الْمَشْرِقِ، وَالْمَشْرِقِيَّةَ فِي الْمَغْرَبِ؛ لَتَغَيَّرَتِ الْقِبْلَةُ عَلَى النَّاسِ حَتَّى لَا يَقَرَّ لَهَا قَرَارٌ. وَبِالْجُمْلَةِ، فَهَذَا الْقَوْلُ فَاسِدٌ مِنْ أُجُوهٍ كَثِيرَةٍ يَطُولُ تَعْدَادُهَا.

²² *el-Edilletu’l-Nakliyye ve’l-Hissiyye ‘alâ İmkâni’s-Su’ûdi ila’l-Kevâkib ve ‘alâ Cereyâni’s-Şemsi ve’l-Şameri ve Sukûni’l-Ardi* (Gezegenlere Çıkmanın Mümkün olduğuna; Güneşle Ayın Hareketli ve Dünyanın Hareketsiz Olduğuna Dair Naklî ve Tecrübî Deliller).

²³ Bu alıntımız, aynı risâlenin 1982 yılında Riyad’da yapılan 2. Baskısının 23. sayfasından yapılmıştır.

... Kim bunu iddia ederse küfür ve dalâlete düşmüş olur. Çünkü bu iddia, hem Allâh'ın, hem Kur'ân'ın, hem de Peygamber'in (s) tekzîbidir (...) (Bunu iddia eden kişi) kâfir, sapıtan ve sapıttırandır; tevbeye davet edilir. Ederse ne âlâ; aksi takdirde, kâfir ve mürted olarak öldürülür ve malı da Müslümanların Beytulmâl'ine irad kaydedilir. (...) Eğer ileri sürdükleri gibi dünya dönüyor olsaydı; ülkeler, dağlar, ağaçlar, nehirler, denizler bir kararda kalmazdı, insanlar batıdaki ülkelerin doğuya; doğudaki ülkelerin batıya kaydığını görürlerdi, Kible'nin yeri değişir, insanlar Kible'yi tayin edemezlerdi. Velhasıl (bunların hiçbiri müşahede edilmediğine göre) bu iddia (*'dünyanın hareketli olduğu'* iddiası) sayması uzun sürecek birçok nedenden dolayı bâtıldır.

Bu ilginç örnekte, Bucaillizm'in negatif olarak işletildiğini görüyoruz: Kur'ân'ın zahirine aykırı görülen ilmî buluşlar karşısında, onları ihbar eden nass'lar aramak psikozuna karşılık, bu defa, onları kesin reddeden ve savunanlarını da engizisyoncu kilise zihniyetiyle mahkûm eden bir zihniyete şahit oluyoruz.

İnsanın, yeryüzündeki mücadelesi boyunca, münasebetlerini doğru oluşturmak için çabalayıp durduğu üç varlıktan ikinci ve üçüncüsüne, yani mâ-fevkî olan Yaratıcı ve hem-cinsi olan insanlara gelince: bu sahalarda insanoğlunun, Yaratıcının hidayetine olan ihtiyacı bariz olarak kendini her zaman hissettiregelmiştir.

Yaratıcıyla olan alâkasını doğru teşhis ve düzenlemede, insanın çoğu zaman ayakları sürçmüş, şirk ve inkâr şeklinde tezahür eden sapmalara dûçar olmuştur.

Yine insanoğlunun, hem-cinsi olan 'insan'la münasebetlerini tespit ve düzenlemede de başarısız kaldığına tarih tanıklık edegelmiştir. Özellikle insanın birey ve toplum olarak tâbi olması gereken asgari müştereklerin tespiti ve yeryüzünde zulmü bertaraf edecek adaletli bir düzen ikame etme çabaları hep hüsrarla sonuçlanmıştır.

‘Toplumsal Sözleşme’ diye adlandırılan, insanları yönetecek yasaların konulmasında, öncelikle ‘yasa koyucu’da (Şâri‘de) olması gereken vasıflar, işin uzmanlarınca, uzun-uzadıya tartışma konusu yapılmıştır. Bir yasanın yeterli, âdil ve toplum bireylerince itaat edilebilir (eski ifadeyle ‘mâ bihi’l-ittibâ’) olabilmesi için, ‘yasa koyucu’nun, aşağıdaki vasıflara sahip olması öngörülmüştür:

- * İnsanı çok iyi tanımalı, ihtiyaçlarını çok iyi takdir etmelidir;
- * İnsanın –gerçekten– iyiliğini (hayrını) istemelidir;
- * Yaptığı yasalardan hiçbir çıkarı olmamalıdır (müstağni olmalıdır).

Fransız düşünür Jean Jacques Rousseau (1712-1778), bu konu üzerine yazdığı eserinde ‘yasa koyucu’da aranması gereken vasıfları yukarıda verdiklerimize benzer şekilde sıraladıktan sonra şunu ilâve eder: “İnsanlara yasalar vermek için tanrılar gerek.”²⁴ Jean Jacques Rousseau’nun ‘tanrılar’ şeklinde pagan bir söylem içerisinde verdiği çözümü, “Yaratıcı, Âdil, Kadîr, Hikmetli, Raûf, Rahîm..olan ALLÂH” şeklinde düzeltirsek, bu ezeli ve ebedi gerçeği doğru ifade etmiş oluruz.

İlâhî mesajlar, tarih boyunca kâinatın var oluşunun ve insanoğlunun bu uçsuz-bucaksız kâinat içerisinde yaşamının anlamını bildirmişlerdir: Dünya hayatı geçicidir, bâki olan âhiret hayatıdır. İnsan, bu geçici dünyada Rabbinin ‘kulluk’ etmek üzere yaratılmıştır; Rabbinin varlığına ve ölümden sonra O’nun huzurunda ‘hesap vereceğine’ şeksiz bir iman içerisinde, erdemli (salih amelli) bir hayat yaşamaya talip olmalıdır. Bunun için de Allâh’ın hidayetini tâbi olmaktan başka çıkar yolu yoktur. Allâh, hayat prospektüsünü en doğru sunacak güçtedir; zira ‘yaratıcıdır’.

c) Kur’ân Hidayetinin Özelliği

‘Hidayet’, yol gösterme, rehberliktir. ‘Yol gösterme’de aslolan, insanı nihaî hedefine kadar bilfiil götürmek değil, yeterli âyetler (işaret taşları/nirengi noktaları/röperler) vererek onun, kendi irade ve

²⁴ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Adam Yy. İstanbul, 1982, s. 51.

insiyatifiyle o hedefe varmasına yardımcı olmaktır. Aksi halde, insanın aklının ve iradesinin fonksiyonu gözardı edilmiş olur ve içgüdüleriyle hayatını idame ettiren diğer canlılardan farkı kalmaz.

İşte son ‘ilâhî-sözlü hidayet’ veya –artık özele indirgersek– Kur’ân hidayeti, insanlara öncelikle röper noktaları vermiştir. Ancak, bu soyut yönlendirmelerin yanısıra –örneklemelerin insan tabiatı üzerindeki müsbet etkileri gerçeğinden hareketle– ilk muhatap toplum üzerinde tatbikatını da beraber sunmuştur.

Bu yönüyle Kur’ân, herhangi bir hukuk kitabına benzememektedir. Zira o, bir defada vücûda getirilmiş bir hukuk mecellesi olmayıp 23 senede, gerekçesini, uygulamasını ve ahlâkî değerlerini beraber getirmiş ve bu süre zarfında prototip bir Kur’ân toplumu oluşturmuş gerçekten benzersiz bir kitaptır.

Bu ilk uygulamada, yerel ve özel şartların dikkate alınmasında, Hz. Peygamber’e yeteri kadar inisiyatif verildiğini görüyoruz. Allâh’a itaatin yanısıra Hz. Peygamber’e de itaati şart koşan âyetler²⁵ Peygamber’in (s) bu ‘uygulama’ sürecindeki misyonunu vurgulamaktadır.

Buna rağmen, bu yerelleştirmede bütün inisiyatif, Hz. Peygamber’e bırakılmamıştır. İlk muhatap toplumun dilini araç olarak kullanan Kur’ân’ın²⁶ bizzat kendisi de, o toplumun arka-plânını ve örfünü (müte‘aref’ini) gözönüne alarak ahvale uygun özel hükümler vaz’etmiştir. Evrensel prensipleri taşıyacak ya da uygulayacak vasıtaların hususi olması aklen de gereklidir: Zira soyut (mücerred) kavramlar, ancak somut (müşahhas) vasıtalarla kavranabilirler.

Bu itibarla, Kur’ân-ı Kerîm’in, 23 senelik nüzûl ve uygulama ortamı içerisinde, hidayet ettiği toplumun gelişmesine uygun olarak ve tedrice

²⁵ Birçokları meyanında 4/59.

²⁶ Kur’ân Arapça inmiştir. (26/195; 12/2; 13/37; 20/113; 39/28; 41/3; 42/7; 43/3; 46/12): “...ki akledesiniz...”. Çünkü bu gerekli ve kaçınılmazdır:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا يَلْسَانُ قَوْمِهِ لِئَبَيِّنَ لَهُمْ ... (4\14) فَإِنَّمَا يَسَّرْنَا هَا بِلسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (58\44)

riayet ederek, evrensel inanç ve amel esaslarının yanısıra yerel ve özel, hatta geçici hükümler koyması çok tabii görülmelidir. Müslüman cemaatin dûçar olduğu problemlerin âcil çözümünden, Hz. Peygamber'in aile hayatına kadar uzanan düzenlemelere varıncaya kadar, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok özel hükme rastlamak mümkündür.

Kur'ân'ın nüzûlu tamamlandıktan sonra geçici hüküm mesabesinde kalan nassa örnek olarak, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, geriye bıraktığı eşleriyle kimsenin evlenemeyeceğine dair hüküm verilebilir (33/53)²⁷.

Buraya kadar serdettiğimiz mülâhazalarımızı şöyle özetleyebiliriz:

- * İnsanlığın gelişimi son bulmamıştır. Son ilâhî yazılı mesajın inişinden sonra da bu gelişim devam etmektedir. Bunun sonucu olarak da, yeni ihtiyaç ve problemlerin oluşması ve bunları karşılamak için eski hükümlerin tâdili ya da birtakım yeni hükümlerin ikâmesi kaçınılmazdır.
- * Öncelikle, insan-insan ve insan-Allâh münâsebetlerini tayin ve tanzimde rehberlik eden ilâhî mesajlarda,–insanlığın gelişmesi de göz-önüne alınmış olduğundan– Kur'ân'da, evrensel nitelikte vaz'edilen prensip ve hükümler çok az sayıda tutulmuştur. Bu az ve kapsamlı prensip ve hükümlerin dışında kalan sahalarda, özellikle insan-madde ilişkilerinde, insana geniş bir inisiyatif alanı bırakılmıştır.
- * İlâhî hidayetdeki teâmül gereği, Kur'ân'da, evrensel inanç ve amel esaslarının yanısıra, özel ve yerel uygulama ve yorumlara da yer verilmiş, yani ilk muhatap toplumun özel ihtiyaçları ve mütearifi (örfü, kültürü) dikkate alınmıştır.

Bütün bu hususlar gözönüne alındığında; ilk muhatap toplumun örf ve âdetine bina olunan ve zaman/mekân değişmesi sonucunda, vaz' edilmelerine esas olan illetleri değişmiş bulunan ahkâm ve muamelâta dair hükümlerin değişebileceği sonucuna varabiliriz.

²⁷ ... وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زُجُجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا ...

Hız. Peygamberin (vefatından sonra, özellikle Hız. Ömer'in bazı uygulamaları bu kanaatimizi te'yid edici niteliktedir. Mut'a'yı (muvakkat evliliği) yasaklaması, fethedilen arazileri muķâtileye (savaşanlara) pay etmemesi, zekâttan 'muellefe-i kulûb'a hisse ayırmaması²⁸, Tağlib kabilesinden 'kırkta-iki' zekât alması... gibi uygulamaları, onun, Kur'ânî ve Peygamberî uygulamaların zahirini değil, ruhunu/esprisini esas aldığını ortaya koymaktadır.

Bu konuda Fazlurrahman şöyle yazar:

Hız. Ömer, Irak ve Mısır'ın fethedilen arazilerini muķâtileye dağıtmamakla 'daha sonrakilerin nass veya muhkem diye tanımladıkları Kur'ân âyetlerini ve Peygamber sünnetini harfiyyen uygulamak yerine, sosyo-ekonomik şartların, dolayısıyla Hız. Peygamber'in, hayatı boyunca tesis etmeye çalıştığı adalet ilkesinin gereğini yerine getirmiştir²⁹.

Mâmafih bu konuda karar vermek pek o kadar kolay değildir. Kur'ânî ya da genel olarak İslâmî bir hükmün, başka zaman/mekânlarda da geçerliliğini koruyup-korumadığının tayini konusunda gözönüne alınması gereken bazı hususlar vardır:

- Herşeyden önce, Kur'ân'ın evrensel sâbiteleri, İslâmî yasamanın amaçları ve genel ilâhî düstûrlar çok iyi bilinmelidir;
- Sözkonusu hükmün illeti (gerekçesi) doğru tespit edilmiş olmalıdır. İletti kesin bilinmeyen ilâhî bir hükmün değişmesi gereğinden bahsetmek doğru olmaz;
- Sözkonusu hükmün illeti, İslâm-dışı ideolojilerin dayatması sonucu

²⁸ *Muellefe-i kulûb* ve Kur'ânî ifadeyle *el-muellefeti kulûbuhum*, kalpleri İslama ısıdırılmak ya da İslâm'a olan düşmanlıkları bertaraf edilmek maksadıyla zekâttan bir nevi 'örtülü ödenek' hissesinin tahsisen ödediği kimseler idi. Kur'an'ın zekâtın sarf yerlerinden biri olarak tayin ettiği (9/60) böyle bir ödeneğin ayrılmasını Hız. Ömer, o günkü İslâm toplumunda böyle bir zümrenin varolmadığı mülâhazasıyla gerekli görmemiştir.

²⁹ *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Fazlurrahman'ın Sünnet Anlayışı ve 'Yaşayan Sünnet' Kavramı Üzerine - İ. Hakkı Ünal, s. 291 (Fazlurrahman - "Social Chan-ge and Early Sunnah" in Islamic Methodology, pp. 171-192'den naklen.

olmaksızın, tabiî bir şekilde değişmiş olmalıdır;

- Sözkonusu hüküm; Kur'ân'ın nüzûl ve tatbik seyri, uygulamasındaki tedric dikkate alınarak mütalaa edilmeli, uygulamada hükmün öncelik ve sonralığı göz önüne alınmalıdır.

Kur'ân'ın Evrensel Sabiteleri ve Yasamanın Amaçları

İnsanın yücelişini hedef alan Kur'ânî hidayet ilkeleri (özetle):

a) İnanç esasları

- * Allâh'a şirksiz (eş koşmaksızın) iman (Tevhîd inancı),
- * Âhirete şeksiz (şüphesiz) iman (Hesap Günü inancı) .

Meleklerle, peygamberlere, kitablara iman yukarıda verilen iki temel inancın lâzîmeleridir. Onun içindir ki Kur'ân'da 'Allâh'a ve âhîret gününe iman' şekli daha çok kullanılmıştır.

b) (Sâlih) Amel:

- * Namazı ikame etmek (nefsi arındırıcı en önemli bireysel ibadet),
- * Zekât vermek veya infak etmek (malı arındırıcı en önemli toplumsal ibadet)

Oruç tutmak, haccetmek ve diğer bütün hayırlı amellerin hepsi bu iki salih amelin lâzîmeleri addedilebilirler. Onun içindir ki Kur'ân'da 'namaz-zekât' ikilisi çok sık tekrarlanmıştır.

İslâmî yasamanın, temel hak ve hürriyetlerin temini sadedinde hedeflediği hususlar ise İslâm hukukçularınca şöyle tesbit edilmiştir:

- * Dini korumak, * Aklı korumak, * Canı korumak, * Malı korumak, * Nesli korumak...

Özet bir ifadeyle; fikir ve inanç hürriyeti, can ve mal güvenliği ve neslin sağlıklı idamesi...

Kur'ânî Bazı Temel Prensipler

* Helâl ve haramın ölçüsünü ancak Allâh tayin eder:

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لَتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ...

“Dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü “Şu helâldir, şu haramdır” demeyin, sonra Allâh’a karşı yalan uydurmuş olursunuz..” (16/116)

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ اللَّهُ أَيْنَ لَكُمْ أَمٌّ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ.

De ki: “Gördünüz mü, Allâh’ın size rızık olarak indirdiği şeylerin bir kısmını haram bir kısmını helâl yaptınız”. De ki: “Allâh mı size böyle izin verdi, yoksa siz Allâh’a iftira mı ediyorsunuz?” (10/59)

* Helâl ve haramların, emir ve nehiyelerin mûcib karakterleri:

Kur'ân'da, helâl ve haram kılınmış örnek nitelikte eşya ve fiillerin yanısıra, bu hükümlere gerekçe olacak küllî (genel) karakterleri de verilmiştir. Bu cümleden olarak *tayyibât* (iyi/temiz/güzel şeyler) helâl, bunun karşıtı olan *habâis* (kötü/pis/çirkin şeyler) haram kılınmıştır:

... كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ...

...Size verdiğimiz rızıkların ‘iyi/temiz’lerinden (tayyibât’tan) yiyin... (2/57, 172);

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ، قُلْ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ ... أَلْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ ...

*Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size iyi/temiz şeyler (*tayyibât*) helâl kılındı... Bu gün size iyi/temiz şeyler helal kılındı... (5/4-5)*

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*“Ey inananlar, Allâh’ın size helâl kıldığı iyi/temiz şeyleri (*tayyibât*’ı) haram kılmayın, sınırı aşmayın. Çünkü Allâh, sınırı aşanları sevmez” (5/87).*

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

De ki: “Allâh’ın, kulları için çıkardığı zîneti ve rızıktan iyi/temiz olanları (**tayyibât**’ı) kim haram kıldı?”... (7/32)

... يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُجِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ ...

O (Peygamber) ki, kendilerine (fıtraten) iyi bilinen şeyler’i (**ma‘rûf**’u) emreder, kendilerini (fıtraten) kötü görülen şeyler’den (**münker**’den) meneder; onlara iyi/temiz şeyleri (**tayyibât**’ı) helâl, kötü/pis şeyleri (**habâis**’i) haram kılar... (7/157).

Demek ki Allâh, ‘**tayyibât**’ı helâl kılmış, ‘**habâis**’i haram kılmış, ‘**ma‘rûf**’u emretmiş ‘**münker**’den nehyetmiştir. (**Habâ’is** için ayrıca bkz. 16/72, 20/81, 23/51, 40/64).

Fâhişe, fevâhiş, fahşâ [çirkinlik(ler)] ve **sû’** [kötülük] haram kılınmıştır:

... وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ ...

...Çirkinliklerin [**fevâhiş**’in] açığına da, kapalılarına da yaklaşmayın... (6/151);

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ ...

De ki: “Rabbim, ancak çirkinlikleri [**fevâhiş**’i] gerek açığını, gerek gizlisini; günahını ve saldırganlığını... haram etmiştir”... (7/33).

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ.

Onlar bir çirkinlik [**fâhişe**] yaptıkları zaman “Babalarımızı bu yolda bulduk, ve bunu bize Allâh emretti” derler. De ki: “Allâh çirkinlikleri [**fahşâ**’yı] emretmez. Allâh’a karşı bilgisizce şeyler mi söylüyorsunuz?” (7/28)

وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿168﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ .. ﴿169﴾

... Şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır... O size daima kötülük [**sû’**] ve çirkinlikler

[*fahşâ*] (yapmamanızı)... emreder (2/168-169).

Aşağıdaki âyet ise, Allâh'ın en genel nitelikli emir ve yasaklarını ihtiva etmektedir:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

Allâh *adl*'i [adaleti], *ihsan*'ı [âli-cenaplığı], yakınlarına *îtâ*'yı [vermeyi] emreder; *fahşa*'dan [çirkinlikler'den], *münker*'den [(fıtraten) kötü görülen şeyler'den] ve *bağy*'den [taşkınlıktan] meneder... (16/90).

Bir taraftan *adl*, *ihsan* ve *îtâ* emredilmiş; diğer taraftan *fahşâ*, *münker* ve *bağy* yasaklanmıştır. Bu kelimelerin hepsinin genel karakterli kavramlar olduklarına dikkat edilmelidir. Kur'ân'da 38 defa geçen *ma'rûf* ve bunun karşıtı olan *münker*, Kur'ân'ın en genel karakterli kavramlarından. Bazı âyetlerde 'ma'rûf ile' ya da 'örfe uygun' davranılması emredilmektedir. (وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ : 2/180, 288), (وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ : 7/199)

Bütün bu kelimelerin mânâlarının doğru anlaşılması, yaşamada Allâh'ın gözettiği illet (gerekçe) ve gayeleri anlamamıza vesile olacak ve yeni yasamalara gerekçe olarak alınabileceklerdir. Bu kelimelerin daha kapsamlı tahlillerine girmiyoruz.

* Müslümanlar arasında alınacak kararlarda şûrâ (müşavere) emredilmiştir:

... وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ ... وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ

...(Yapacağı) iş(ler) hakkında onlarla müşavere et... (3/159);

... İşleri, aralarında müşavere iledir...(42/38)

* Göklerde ve yerde her şey insanın istifadesine sunulmuştur. ["Eşyada asl olan ibahedir (mübah olmasıdır)"] prensibinin temeli.]

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ...

Görmediniz mi, Allâh, göklerde ve yerde ne varsa hepsini size

râm (musahhar) kıldı... (31/20)

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ ...

Göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden (bir lutuf olarak) size râm (musahhar) kıldı... (45/13).

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا

O (Allâh) ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı... (2/29).

Kur'ân'dan, yukarıdakilere benzer başka küllî (genel) prensip ve kâideler çıkarmak mümkündür. Biz sadece bazı örneklerle yetindik.

Günümüzde Çokça Tartışılan Bazı Meseleler

Günümüzde Kur'ân etrafında oluşturulan problemlerin büyük bir kısmını, Kur'ân-dışı rivâyetlerle yanlış olarak elde edilen yorumlar teşkil eder. Örnek vermek gerekirse; Kur'ân'da 'mürtedd'in (İslâm'dan, başka bir dine dönenin) öldürüleceğini emreden hiçbir nass mevcut değilken, bu hüküm, âdeta tartışmasız bir İslâmî ceza olarak kabul edilmiştir. Oysa böyle bir hüküm, birçokları meyanında (2/217, 5/54), "Dinde zorlama yoktur..." (2/256) âyetine de aykırı düşmektedir³⁰.

Bir kısım problemler de, vahyin nazil olduğu farklı ortamların, farklı sosyal yapıların, farklı ihtiyaçların doğurduğu problemler olarak tezahür ederler. Böyle bir durumda Kur'ân nassının öncelikle doğru anlaşılması, sonra da doğru yorumlanması gerekir. Bir de, resmî ideoloji ve statükoların dayatma ve etkilerinden, mümkün olabildiğince âzade (bağımsız), yani objektif olmanın yolları aranmalıdır.

Bu şartlar yerine getirilerek yapılacak Kur'ânî yorumlarla; nassların mefhumlarına uygun ve problemlerimizi çözücü makul ve tatmin edici izah ve sonuçlara ulaşılabileceğine inanıyoruz.

³⁰ Bu konuyu tartışan Reşid Rıza'ya ait bir makale, tarafımızdan terceme edilerek *Kelime Dergisi*, sayı: 15 Eylül/87, s. 57'de "Din Hürriyeti ve Mürteddin Öldürülmesi Meselesi" adıyla yayımlanmıştır.

Günümüzde çokça tartışılan Kur'ânî konuları şöyle özetleyebiliriz:

- Ceza Hukuku ve özel olarak hadd'ler;
- Dört kadınla evlenme;
- Miras hukuku;
- Kadının tanıklığı, *nüşûzu* halinde dövülmesi, tesettürü, musahafası;
- Enflasyonist ekonomik düzenlerde riba/faiz tanımı, v.s...

Bu konuların birkaçı üzerinde kısaca duralım:

Ceza Hukuku ve Özel Olarak 'Hadd'ler

Kur'ân, öncelikle cezalardan değil, Allâh'tan korkan bir toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Önce âdil insanî prensipler üzerinde temel hak ve hürriyetler temin ve ikame edilmiştir. Çeşitli imanî ve ahlâkî değerler ve insanî müesseselerle bütün bu hak ve hürriyetler sağlandıktan sonradır ki, özgür iradelerle tercih edilen böyle bir düzeni ihlâl eden fiil ve davranışlar takbih ve mahkûm edilerek müeyyideler vaz' edilmiştir. Ancak bütün cezai müeyyidelerde Kur'ân'ın siyaseti; suçluyu yok etmek, aforoz etmek ya da ona işkence yapmak değil, öncelikle '*suçu*' mahkûm etmek, suça karşı caydırıcı bir ortam oluşturmak, kamu vicdanını da tatmin ederek birtakım intikam duygularının yaşamasına fırsat vermemek; kısacası insanlara kardeşçe bir yaşama ortamı temin etmektir.

Genel olarak ahkâmla, özel olarak ceza hukuku ile ilgili âyetlerin hemen hepsinin Medine döneminde ve birçoğunun risaletin son birkaç yılında nâzil oldukları tarihî bir vakıadır.

* Adam öldürme konusunda; Kur'ân; gerek diyet, gerekse kısas şeklindeki, İslâm öncesi Araplara ait³¹ çözüm şekillerini kabul etmiş olmakla beraber (2/178, 4/92); hemen akabinde "...ve her kim kardeşi tarafından bağışlanırsa..." şeklinde 'bağışlama'nın, Allâh katında daha

³¹ *İslâm ve Çağdaşlık*, Fazlurrahman, Ankara, 1990, (Fecr Yy.), s. 270.

faziletli olduğunu da ilave etmiştir (2/178)³². Ancak bu bağışlama mazlum tarafın gönül rızasına dayandığı takdirde intikam duyguları bertaraf edilmiş olur. İbtidaen hayata kasetmiş bir zâlimi affetmek hakkının, hayatına kastedilen mazlum tarafa ait olması kadar âdil bir hüküm tasavvur edilemez. Ve böyle bir hakka sahip kılınmış tarafın affetmesi de gerçek fazilet olur. Bununla beraber, Kur’ân’ın başka bir âyeti, açıkça, adam öldürme suçunu, sadece aileye karşı işlenmiş bir suçtan ziyade, topluma karşı işlenmiş bir suç olarak ifade etmektedir (5/32)³³.

* Hırsızlığın cezasını takdir ederken, Kur’ân, gene İslâm öncesi uygulamayı³⁴, yani el kesmeyi öngörmüş olmakla beraber (5/38), hemen arkasından “*Kim ettiği zulümden sonra tevbe edip (halini) düzeltirse, bilsin ki Allâh onun tevbesini kabul eder. Allâh bağışlayandır, merhametli olandır*” (5/39)³⁵ demektedir. Burada da ‘samimi pişmanlığın’ hedeflendiği, ve tevbesi halinde Allâh’ın affının sözkonusu olabileceği vurgulanmıştır.

* Zinanın Kur’ân’la öngörülen celde cezasına gelince (24/2); âile gibi, toplumun temel taşı olan bir müessesenin tahribine müncer olacak böylesi bir cürmün cezasız kalmasını isteyecek bir sağduyunun varlığına inanmak mümkün değildir. Dikkat edilirse, Kur’ân-ı Kerîm, “*zina etmeyin*” demiyor, “*zinaya yaklaşmayın*” (17/32) buyurarak ona yaklaşılmamasını bile yasaklıyor. Burada da şu önemli âdil prensibi hatırlamak gerekir: İslâm, sadece bir kötülüğü yasaklamayla yetinmez, o kötülüğe götürecek yolları da kapatır. Fıkıhçıların *seddu’z-zerâyi*’ diye isimlendirdikleri bu Kur’ânî prensibi, İslâm’ın bütün yasaklarında görmemiz mümkün. Nitekim zinaya yaklaşmayı zorlaştıracak,

.. فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَعَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا.

³⁴ *Kitâbu’l-Muhabbar*, Muhammed b. Habîb, Beyrût, tsz. s. 327-28.

³⁵ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

dolayısıyla zina yasağına riâyeti kolaylaştıracak tedbirlerin, zina cezasından daha önce ikame edildiğini müşahede etmekteyiz. Kadın-erkek, her iki cinsin birbirlerini tahrik etmeyecek şekilde giyinmelerini, ihtilât ve halvet gibi baştan-çıkarıcı konumlara düşmemelerini kural haline getirmesi ve her şeyden önce meşru evliliği kolaylaştırarak teşvik etmesi ‘*seddu’z-zerâyi*’nin en güzel örneklerindedir. Bu kabil tedbirlerin tarihselliğini iddia etmek için ileri sürülecek gerekçeler inandırıcı olamazlar. Zira kadın-erkek iki türün, biyolojik ve psikolojik yapılarında bu zaman zarfında büyük bir değişikliğin meydana geldiğini hiç kimse iddia edemez.

* ‘Recm’ denilen, zina eden evli kimselere uygulanması öngörülen ve ölümle sonuçlandırılan ‘taşlama’ cezasının ise; Kur’ân’da yer almadığı; Kur’ân’ın bu konuda öngördüğü genel ‘celde’ hükmüyle bağdaşmadığı ve buna mesned olarak ileri sürülen birkaç rivâyetin Kur’ân hükmüne aykırı düşmeyecek şekilde yorumlanmalarının mümkün olmaları sebebiyle genel bir İslâmî ceza addedilmesini doğru bulmamaktayız. Nitekim bu cezanın, Tevrat’ın hükmü olduğu bilinmektedir.³⁶

Bütün bunlara ilave olarak, cezâî müeyyideler sözkonusu olduğunda, ‘olayın dışındaki insan’ın, genellikle duygusal davrandığı, ‘olaydan mağdur olan insan’ın ise –cezalandırma konusunda– kontrolü elden kaçırdığı çok kolay gözlemlenebilen bir vakıadır. İnsanların bu zaafını bilen Yaratıcı, zina cezasının uygulanması konusunda bizi şöyle uyarmıştır:

<p>24/2. (...) Allâh’a ve âhîret gününe inanıyorsanız, Allâh’ın dinini uygulamada sizi, onlara karşı bir acıma duygusu sarmasın. Ve inananlardan bir topluluk, onların cezalandırılmalarına şahit olsunlar</p>	<p>(...) وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْسَ لَهُمَا عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾</p>
--	---

* Miras Konusunda, nesh’e kâil olan âlimlerin çoğunluğu, bu konuyla

³⁶ *Kutsal Kitap*, Ysanın Tekrarı (Tesniye) 22: 22-24.

ilgili olarak inmiş bulunan Bakara suresindeki âyetin (2/180), daha sonra nâzil olan Nisâ suresindeki âyetlerle (4/11-12) neshedildiğine hep inanagelmışler, âyetleri te’lif cihetine gitmemişlerdir.

Bakara: 180 âyetinde şöyle buyurulmaktadır:

2/180. Birinize ölüm geldiği zaman, eğer mal bırakıyorsa, ana babaya, akrabalara, ‘ma‘rûf üzere’ vasiyet etmesi –Allâh bilinciyle yaşayanlar üzerinde bir borç olarak– size farz kılındı	كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿180﴾
---	---

Dikkat edilirse, âyette, ölümü yaklaşan her mü’mine, akrabalarına **‘ma‘ruf üzere’** vasiyet etmesi farz kılınmıştır. Bizce, bu emrin genel karakteri ve **‘ma‘ruf üzere’** ifadesi üzerinde durulursa âyeti mensûh saymamıza gerek kalmaz. Nisâ: 11-12 âyetleri ise *“Allâh size tavsiye eder:”* diye başlamaktadır:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ... مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ ...

Allâh size... tavsiye eder (...) yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra... (4/11-12)

Bu âyetler, Bakara’daki ayetin genel hükmünün, o günkü aile yapısı ve sosyal şartları içerisinde Allâh’ın **‘tavsiye ettiği’** özel bir uygulaması olamaz mı?

* Dört kadınla evlenme konusunda da hâlâ genel yanlış kanaatler muhafaza edilmektedir. Doğrusu, Kur’ân’da, ne genel olarak **‘dört kadınla evlenme cevazı’**, ne de evlenmelerin **‘dörtle tahdidi’** konusunda âyetler yer alır. Sadece fevkalâde bir durum için, **‘birden fazla evlenmeye teşvik’** var. Bu **‘fevkalade durum’**, Uhud Savaşı sonrasındaki durumdur. Bilindiği gibi, Uhud Savaşı’nda 70 kûsûr Müslüman şehit düşmüştür. Bunlardan geriye kalan dul ve yetimlerin, o günün küçük Müslüman cemaati tarafından himayeye alınması için, birden fazla evlenmeye razı olmaktan başka insanî bir çözüm düşünülemezdi. İşte Kur’ân’ın yaptığı da bu olmuştur. Kadın-erkek

arasında sayısal dengenin bozulmuş bulunduğu bir savaş-sonrası ortamda birden fazla evliliğe teşvik etmiş, erkek ve kadın evli çiftlerden fedakârlık istemiştir. Ve hemen arkasından, normal şartlarda ideal evliliğin *'tek-eşlilik'* olduğunu vurgulamıştır:

<p>4/3. Eğer yetimler hakkında âdil davranamayacağınızdan endişe ediyorsanız, o zaman, sizin için meşru olan kadınlardan ikişer, üçer dörder nikâhlayın. Şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane ile yetinin. (...) Haksızlık etmemeniz için en uygunu budur.</p>	<p>وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنِّي وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ﴿3﴾</p>
---	---

Dikkat edilirse âyette *'yetimler hakkında adil davranamamak'* ve *'haksızlığa düşmek endişesi'* var. Bu faktörlerin ve böyle fevkalâde ahvalin bulunmadığı ortamlarda, günümüzün yanlış temayülü içerisinde, birden fazla evliliğe cevaz aramak, bu âyetleri çarpıtmadan mümkün olamaz.

Diğer konular üzerindeki tartışmalara –çalışmamızın sınırlarını zorlayacağından– giremiyoruz. Ancak bu konulardaki araştırmalarımızda daima ihtiyatlı ve şu ilâhî uyarıların her zaman bilincinde olmak zorundayız:

* Genel olarak:

... وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

... Allâh biliyor, siz bilmiyorsunuz! (2/232)

... بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعَلْمِهِ ...

... İlimleriyle kavrayamadıklarını tekzip ettiler... (10/39)

* Fâiz/ribâ konusunda:

<p>2/275. (...) Bu onların 'alışveriş de faiz gibidir' demelerindedir. Oysa Allâh alışverişi helâl, fâizi haram kılmıştır (...).</p>	<p>(...) ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ﴿275﴾ (...)</p>
--	---

2/276. Allâh fâizi eksiltir, sadakaları bereketlendirir	يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ (...) ﴿276﴾
---	---

* Had'ler konusunda:

24/2. (...) Allâh'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allâh'ın dinini uygulamada sizi, onlara karşı bir acıma duygusu sarmasın. İnananlardan bir gurup onların cezalandırılmasına tanıklık etsin.	(...) وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْشَتَهُمَا عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿2﴾
---	---

Bu âyetler, insanın her zaman objektif olamayacağı, birtakım zaaflarının her zaman sözkonusu olabileceği gerçeğini hatırlatmakta ve Allâh'ın sınırlarının gözetilmesini talep etmektedirler.

Son Sözler

Kanaatimizce problemlerin çoğu, 'Kur'ân-dışı rivâyetlerle yaşatılan İslâm'ın getirdiği problemlerdir. *Mürted* için ileri sürülen cezaî hüküm buna örnek verilebilir³⁷. 'Kur'ân dışı rivâyetlerle yaşatılan İslâm' ifadesiyle, Hz. Peygamber sonrası uygulama ve ictehadları –onlardan yararlanılması gerekirken– dogmalaştırılan bir İslâm anlayışını kastediyoruz.

Öncelikle Kur'ân-dışı rivâyetleri, Kur'ân'ın önüne geçirmemek, ona tahakküm ettirmemek suretiyle birçok problem bertaraf edilmiş olur. Geriye kalan problemler ise, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına mütevakkıf (dayanan) problemlerdir.

Kur'ân'ın anlaşılmasında iki aşama çok önemlidir:

- * Kur'ân'ın '*mantûk*'unu (zâhir ifadesini) doğru anlamak, (anlama aşaması),
- * Kur'ân'ın '*mefhûm*'unu (esprisini/ruhunu) doğru anlamak (ictihad aşaması).

³⁷ Mürted'le ilgili Kur'ân'da geçen 2/217 ve 5/49 âyetlerinde 'öldürülme' hükmü yoktur. (İlgili 3/72, 86, 90 ve 4/137 âyetlerine de bkz.)

Kur'ân'ın *mantûk*'unu doğru anlama aşamasında, nass'ların nüzûl döneminde ifade ettikleri doğru anlamlarını elde etmek çok önemlidir. Bunu elde etmeğe çalışırken nass'ların sınırlarını zorlamamak esas alınmalı; diğer bir ifadeyle, Kur'ân'da olmayanı ona izafe etmemeli, onda olanı da görmezden gelmemelidir.

Bu konuda, Endülüslü meşhûr âlim Şâtıbî şöyle yazar:

فليس بجائز أن يضاف إلى القرآن ما لا يقتضيه، كما أنه لا يصح أن ينكر منه ما يقتضيه (...) إنه لا بد في فهم الشريعة من اتباع معهود الأميين .

Kur'ân'ın iktiza (ihtiva) ettiği şeyleri inkâr etmek nasıl doğru olmazsa, onun iktiza (ihtiva) etmediği şeyleri ona izafe etmek de caiz değildir... .. Şeriat'ın anlaşılmasında ümmî Arapların ma'hûduna riâyet etmek gerekir³⁸.

Kur'ân'ın *mefhûm*'unu (mesajını) doğru anlamak aşamasında ise, Kur'ân'ın uygulama seyri ve grafiğini en doğru elde etmek için, onun; nüzûl sırası, nüzûl ortamı ve arkaplânı içerisinde ele alınması taraftarıyız. Böyle bir mesai, Kur'ân'ın 'mefhûmu'nun doğru anlaşılmasına, yani onun doğru yorumlanmasına esas olacak ilke ve prensiplerinin tespitine imkân sağlar.

Kur'ân âyetlerini nüzûl sırası içerisinde (genel bir arkaplân içerisinde) inceleme teşebbüsüne, Mehdi Bazargân'ın örnek mesaisi³⁹ dışında bir çalışmaya maalesef rastlayamadık.

Biz de, '*son sözü söyleme çekingenliği hakkımızı*' kullanarak diyoruz ki: Kur'ân-ı Kerîm'de, kıyamete kadar değişmez ve değiştirilemez evrensel hükümler ve prensiplerin yanısıra, ilk uygulamasının gerektirdiği özel ve tarihsel hükümler de yer almaktadır. Müslümanların, samimiyetle ve açık-kalplilikle bunları tespit etmeleri, evrensel olanından asla taviz vermemeleri ve fakat yerel ve tarihsel

³⁸ *El-Muvâfaqât fi Usûli'sh-Şerî'a*, Ebû İshâk İbrahim b. Musa eş-Şâtıbî, Beyrut, 1411, cüz: 2, s. 62.

³⁹ *Seyr-i Tahavvul-i Kur'ân*, Mehdi Bazargân, (3 cilt), Tahran, 1360-62 (H-Ş).

olanlarını da çok doğru tayin ederek, onların yerine, Kur'an'ın rûhuna ve ümmetin maslahatına en uygun olan hükümleri ikame etmeleri gerekmektedir.

Böyle bir davranış, Kur'an'ın “kıyamete kadar geçerli” bir rehber olma özelliğini asla rencide etmez.

Heraclitus “*Aynı ırmakta iki kez yıkanılmaz*” demiştir. Doğru ama yine de biz –pratikte– aynı ırmakta yıkandığımızı ifade ediyoruz.

Bu anlamda Kur'an ‘*bir kere*’ ve ‘*bütün zamanlarda*’ geçerli bir hidayettir.